

Tipografija hrvatskih krsnih listova, domovnica i svjedodžbi iz prve polovice 20. stoljeća

Petra Poldrugáč, petra.poldrugac@hnb.hr

Hrvatska narodna banka, Nacionalni centar za analizu novčanica

Mario Barišić, mario.barisic@vjesnik.hr

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku

Jana Žiljak Vujić, janazv@tvz.hr

Tehničko veleučilište u Zagrebu

Libellarium, II, 1 (2009): 81 – 110.

UDK: 655:351.755.6+371.26+929.53(497.5)''19''=163.42

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Radnja istražuje tipografske elemente na krsnim listovima, domovnicama i svjedodžbama otisnutim u Hrvatskoj tijekom prve polovice 20. stoljeća s ciljem njihove kronološke razrade. Dostupnost vizualnih i instrumentalnih uređaja za vještačenje doprinijela je ideji takvog analiziranja povijesnih hrvatskih dokumenata. Istraživanje je provedeno nerazornim forenzičkim metodama, a temeljeno je na osnovnim tiskarskim tehnikama i metodama reprodukcije pojedinih tipografskih elemenata.

Analizirana arhivska građa datira iz prve polovice 20. stoljeća, a potječe iz privatnih izvora.

Iznimku predstavlja svjedodžba iz 1855. godine koja je pohranjena u arhivu Školskog muzeja i koja je analizirana radi prikaza tipografskih razlika na prijelazu stoljeća.

Analiza pisma, jezika, formata, fontova i ilustracija pružila je uvid u promjene tipografije tijekom vremena. Sve to definira simboliku dokumenata kroz koju se očituju nacionalne i vjerske konotacije. Time je potvrđena osnovna pretpostavka da je promjena tipografskih elemenata uvjetovana dvama parametrima: razvojem tehnologije i nacionalnim promjenama.

KLJUČNE RIJEČI: tipografija, povijest, krsni list, domovnica, svjedodžba, font, tisak.

Uvod

Rad se temelji na pretpostavci da je promjena vizualnog identiteta krsnih listova, domovnica i svjedodžbi tijekom vremena uvjetovana manjkavošću pojedinih tipografskih elemenata. Manjkavost je utjecala na promjenu tipografije kroz više aspekata. Pojedini su se tipografski elementi tijekom godina pokazali nepotrebni

te su napušteni u izdanjima koja su uslijedila. Razvojem tehnologije kao manjkavost je okarakterizirana i zastarjelost pojedinih tipografskih elemenata. Takvi su elementi tijekom godina zamijenjeni novim grafičkim elementima.

Istraživanje Davorina Eržišnika (Eržišnik 2001) dokazalo je kako razvoj informatizacije u Hrvatskoj uzrokuje likvidaciju klasične pismohrane. Iako i dalje postoje u pisanom obliku, dokumenti ne posjeduju istu vrijednost kao u prošlosti. Tomu su dva razloga. Prvi je razvoj digitalne tehnologije, čime pisane vrijednosnice gube posebnost i jedinstvenost. Osim toga, smanjuje se mogućnost zaštite autentičnosti i ljepota samog grafičkog izražaja. Kao drugi razlog (Nadrjanski 2006) navodi se sve veće pridavanje važnosti informatičkoj pismenosti, čime se smanjuje potreba za pisanim dokazima vlasništva ili pripadnosti. Treba razumjeti da su digitalizacija i informatizacija procesi koji ne mogu biti zaustavljeni. U smislu razvoja tehnologije nema niti potrebe zaustavljati ih, no nužno je tipografiju na vrijednosnicama prilagoditi tim procesima. Prilagodba se odvija kroz proces dizajna. Poštujući ideju da je sve oko nas netko dizajnirao (Cross 2000) i tipografske se elemente može promatrati kroz prirodu dizajna. Aktivnosti, problemi i procesi podijeljeni su u faze koje moraju zadovoljavati tehničke i ekonomske zahtjeve (Van Renesse 2005).

Svaki tipografski element na povijesnim vrijednosnicama sagledan je i analiziran zasebno. Radi boljeg razumijevanja tematike nužno je razložiti pojam tipografije. Tipografija (grč. *typos* - žig, pečat i *graphein* - pisati) je osnovni element svih pisanih materijala (Mesaroš 1971). Iako je vrlo često poistovjeđivana samo s odabirom fonta, njezinu kompleksnost nužno je sagledati s više aspekata. Tipografija zapravo predstavlja oblikovanje cijelog teksta. Tipografski elementi na vrijednosnicama, bez obzira na povijesno razdoblje, postižu vizualno zadovoljavajuću cjelinu bez svijesti čitatelja. Čitatelj je svjestan vizualnog dojma cjeline, no ne i načina na koji je dojam postignut.

Tipografijom su definirana sva pitanja koja utječu na izgled tiskane poruke i doprinose njezinoj učinkovitosti. Takvo razumijevanje tipografije omogućuje sagledavanje dokumenata kao cjeline. Krsni listovi, domovnice i svjedodžbe sadrže informacije povijesnog, kronološkog, tehnološkog i jezičnog karaktera. Slijedom toga vrlo su tražen izvor informacija za mnoga istraživanja (Horvat 2003).

Kvalitativnim i kvantitativnim razvojem sustava obrazovanja tijekom 20. stoljeća, posebno tijekom njegove druge polovice, dokumenti postaju sve brojniji i jednoobrazniji. Ovo istraživanje omogućilo je razumijevanje potrebe za jasnim definiranjem tipografskih elemenata. U današnje vrijeme pravilnici strogo određuju tipografske elemente na vrijednosnicama. Primjer za to jest Pravilnik o javnim ispravama u obrazovanju odraslih iz 2008. godine:

... Obrasci javnih isprava iz članka 9. ovoga pravilnika tiskaju se na specijalnom neizbijeljenom papiru težine devedeset grama po metru četvornom (90 gr/m²), dimenzije 21 x 29,7 cm, na podlozi u svijetloplavoj boji s tekstualnim dijelovima u crnoj boji...

... (1) Radi sprječavanja zlouporabe i zaštite javne isprave od pokušaja mehaničkog ili kemijskog brisanja upisanih podataka, obrasci za javne isprave tiskaju se na papiru koji je kemijski reaktivan (4T zaštita – kemijska zaštita) tako da pri pokušaju brisanja mijenja boju.

(2) U strukturu papira ugrađena su vlakanca vidljiva pod UV svjetlom, a u papir je ugrađen vodeni znak izveden u njegovoj strukturi s pravilnim razmacima slike znaka u dva tona.

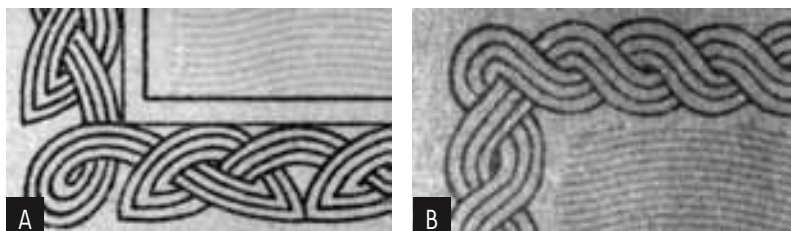
(3) Po cijeloj širini obrazaca javnih isprava, ispod donjeg ruba pletera, ugrađuje se vidljiva isprekidana metalna traka kojom se sprječava njihovo vjerodostojno skeniranje ili fotokopiranje...

Povijest tipografije na krsnim listovima, domovnicama i svjedodžbama

Tipografija na krsnim listovima, domovnicama i svjedodžbama mora slijediti određena pravna i zakonodavna pravila. Zakonodavna pravila vrlo često utječu na kontrolu tiskanih materijala u smislu političke dominacije. Time se postiže monopol nad proizvodnjom informacija i znanja (Trbušić 2009). Politička dominacija može biti vrlo jasno izražena. Primjeri za to očit su na domovnicama iz 1937. i 1941. godine. Ilustracija grba nalazi se centrirana pri vrhu stranice. Iznad grba podebljanim je velikim slovima otisnuto „KRALJEVINA JUGOSLAVIJA” odnosno „NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA”, te podcrtano dvaput. Iz toga proizlazi da je očita svrha ilustracije grba dodatno naglašavanje nacionalne pripadnosti.

Nacionalna pripadnost na svjedodžbama iz 1942. i 1944. godine suptilnije je provedena. Iako se na prvi pogled razlikuju, detaljnija analiza pokazuje poklapanje u nekoliko elemenata:

- svjedodžbe su uokvirene tzv. pleternom ornamentikom / hrvatski pleter
- otisak u dvije boje (jedna za okvir i jedna za podlogu) doprinosi emocionalnom elementu / naglašavanje domoljublja
- gotovo preko cijele podloge dominira ilustracija grba u negativu / nesvjesno privlačenje pažnje čitatelja

Slika 1. Detalji okvira godišnje svjedodžbe iz 1942. (A) i 1944. godine (B)

Logično je postavljanje pitanja funkcije tipografskih elemenata. Istraživanje vrijednosnica pokazuje značajan utjecaj političke dominacije u smislu nacionalne konotacije. To nam ujedno ukazuje na višefunkcionalnost kao problematiku tipografije. Na funkciju tipografije utječu nacionalni, religijski, politički, kulturni i zemljopisni čimbenici. Uz sve navedeno, potrebno je razumjeti i povijesne odrednice koje su utjecale na tehnološki razvoj papira, tiskarskih boja i tehnika tiska.

Razvoj tehnika tiska posebno je očit u prvoj polovici 20. stoljeća. Do tada je prevladavala tehnika visokog tiska, tzv. knjigotisak. Tu su tiskovni elementi bili izbočeni i na njih se nanosila boja. Ta je vrsta tiska izravna, što znači da su tiskovni elementi i tiskovna podloga u kontaktu. Knjigotisak u 20. stoljeću zamjenjuje offset. Prvi offsetni stroj u Europi konstruirao je Gašpar Herman 1907. godine, no nagli razvoj offseta započinje poslije Drugoga svjetskog rata (Bolanča 2008). Offset je plošna tehnika tiska, što znači da su tiskovne i slobodne površine u istoj ravnini. Razlikuju se u prihvaćanju boje i vode. Tiskovne su površine hidrofobne i oleofilne, dok su slobodne površine hidrofilne i oleofobne. Zbog toga se voda s dodacima prihvaća za slobodne površine, a uljno bojilo za tiskarske površine. Iako je princip offseta bio poznat i ranije pod nazivom litografija, tek je 1905. godine prerastao u offset. Razlog je bio dodatak mekanog cilindra između tiskovnog i temeljnog cilindra. Stoga offset spada u neizravne tehnike tiska, tj. tiskovni elementi nisu u izravnom doticaju s tiskovnom podlogom. Posredstvo mekanog offsetnog cilindra daje kvalitetnije otiske. Razlog prihvaćanja nove tehnike bilo je postizanje kvalitete knjigotiska i brzina otiskivanja. Tijekom vremena offset je dosegno veću kvalitetu od knjigotiska, posebno u tisku kolora (Kipphan 2001).

Također se nameće pitanje stabilnosti otisaka radi osiguranja relativne trajnosti vrijednosnica. Na tijek procesa starenja osnovnih materijala poput papira i tiskarskih boja znatno utječe aspekt pohrane i održavanja vrijednosnica. Postoji cijeli niz kemijskih, fizikalnih i mehaničkih procesa koji tijekom godina utječu na očuvanost građe (Hasenay i Krtalić 2008). Teškoće očuvanja povijesnih dokumenata vidljive su i na analiziranim primjerima vrijednosnica.

Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja razrađena je prema funkcionalnosti sljedećih tipografskih elemenata:

- oblik, veličina i izgled slova
- interpunkcijski znakovi, specijalni simboli i diakritički znakovi
- razmak između slova
- dužina redova
- veličina margina
- količina i veličina ilustracija
- tiskarske boje i način tiska.

Analiziranje je provedeno stupnjevito, forenzičkom komparacijom svih aspekata koji utječu na funkcionalnost tipografskih elemenata. Na taj je način dokazano kako su nacionalne promjene i razvoj tehnologije utjecali na tipografske elemente. Utjecaj se očitovao u promjenama koje su slijedile u naknadnim izdanjima rodnih listova, domovnica i svjedodžbi.

Vizualni i instrumentalni dio analize povijesnih dokumenata proveden je pomoću nerazornih forenzičkih metoda. Instrumentalno vještačenje provedeno je pomoću stereomikroskopa i videospektralnog komparatora *Docucenter expert*.

Cilj je istraživanja otkrivanje manjkavosti tiskarskih elemenata te načina na koje je to pitanje rješavano u izdanjima koja su uslijedila.

Materijal istraživanja

Istraživanje je provedeno na trima vrstama dokumenata: krsnim listovima, domovnicama i svjedodžbama.

1. vrsta dokumenata – krsni list

Naziv dokumenta	Godina	Mjesto izdanja	Tiskara
KRSNI LIST	1926.	Zagreb	Narodna Prosvjeta, Zagreb
KRSTNI LIST	1928.	Konščina	Tisak i naklada Kraljek i Vežić, Čakovec
KRSTNI LIST	1942.	Sveti Jurje	

2. vrsta dokumenata – domovnica

Naziv dokumenta	Godina	Mjesto izdanja	Tiskara
DOMOVNICA	1937.	Sveti Ivan Zelina	Naklada tiskare opć. činovnika Zagreb
DOMOVNICA	1941.		Naklada tiskare opć. činovnika Zagreb
DOMOVNICA	1943.	Sveti Ivan Zelina	Tiskara M. Šantić, Sv. Ivan Zelina

3. vrsta dokumenata – svjedodžba

Naziv dokumenta	Godina	Mjesto izdanja	Tiskara
SVEDOČBA	1855.	Zagreb	
SVJEDODŽBA POLAZNICA	1928.	Marija Bistrica	
SVJEDODŽBA POLAZNICA	1929.	Sveti Ivan Zelina	
PREVODNICA	1932.	Zagreb	
GODIŠNJE SVEDOČANSTVO	1934.	Zagreb	Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije
SVEDOČANSTVO O ZAVRŠNOM ISPITU	1937.	Zagreb	Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije
SVJEDOČANSTVO	1938.	Zagreb	Tisak Zaklade tiskare Narodnih Novina u Zagrebu

SVJEDODŽBA U SPOMEN PRVE ŠKOLSKE GODINE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ	1941.	Zagreb	Hrvatska državna tiskara u Zagrebu
GODIŠNJA SVJEDOČBA	1942.	Zagreb	Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare
SVJEDOČBA O ZAKLJUČNOM IZPITU	1944.	Zagreb	Izdanje Nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare
SVJEDODŽBA O NIŽEM TEČAJNOM ISPITU	1946.	Zagreb	Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Rezultati istraživanja

Krsni list

Analizirani krsni listovi potječu iz 1926., 1928. i 1942. godine. Primjeri iz 1926. i 1928. godine dokazuju supostojanje latinskog i hrvatskog jezika u službenim dokumentima. Naziv vrijednosnice („krsni list”) otisnut je tehničkim oblikom fonta (grotesk) veličine 24 pt odnosno 30 pt. U vrijednosnici iz 1942. godine naziv je otisnut samo na hrvatskom jeziku te pokazuje tendenciju individualnosti i dominacije. Upotrijebljen je individualni oblik fonta, umjetnička antikva, veličine 32 pt. Podnaslovi su otisnuti na latinskom („testimonium baptismi”) na oba krsna lista istim fontom kao naslov, u veličinama 16 pt odnosno 18 pt. Krsni list iz 1942. godine nema otisnut podnaslov te je vjerojatno to razlog povećanja veličine slova naslova.

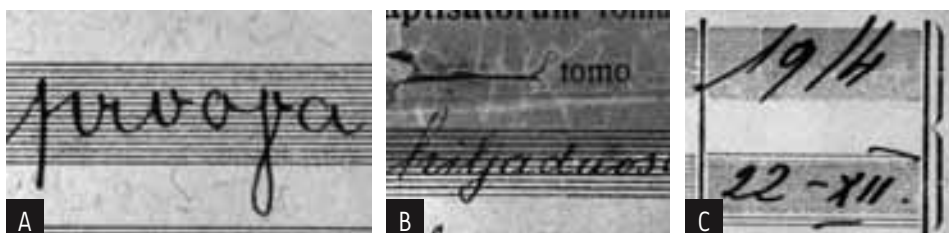
Ostatak teksta iz 1926. i 1928. godine otisnut je temeljnim oblikom, prelaznom i klasicističkom antikvom. Veličina teksta varira od 6 pt (dio na latinskom) do 8 pt odnosno 10 pt. Dijelovi tipografskih elemenata su podebljani (bold). Na krsnom listu iz 1926. godine podebljanim pismom otisnut je naziv nadbiskupije (Zagrebačka), naziv kraljevine (S.H.S.), naziv matice (krštenih) i crkve (sv. Marka u Zagrebu). U tablici koju je podacima krštenika vlastoručno popunio župnik, tekst na hrvatskom otisnut je podebljano veličinom 10 pt, za razliku od teksta na latinskom veličine 8 pt. Tekst na krsnom listu iz 1942. godine otisnut je tehničkim oblikom (grotesk), veličine 12 pt odnosno 9 pt. Tendencija povećanja slovnih znakova omogućena je izostavljanjem latinskih naziva. Svi elementi koji su trebali biti popunjeni u prethodnim krsnim listovima nastavljaju se, s jednom pravopisnom izmjenom („prezime, ime i stališ” – oblik riječi „oca” mijenja se u oblik „otca”). Podebljanim pismom otisnut je naziv biskupije (Senjsko-Modruška), naziv države (Nezavisna Država Hrvatska), matica (krštenih) i podaci potrebni za popunjavanje tablice s podacima krštenika. Znakovi interpunkcije u sva su tri povijesna dokumenta identični: točka, zarez i dvotočka. Ono što je posebno zanimljivo jest upotreba točke. Krsni listovi iz 1926. i 1928. godine

imaju točku iza naslova i podnaslova dokumenta. Krsni list iz 1942. godine ima točku iza naziva biskupije i iza naziva države.

Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom na sva tri povijesna dokumenta.

Dimenzije su krsnih listova veličine 338 x 210 mm. Margine su određene gotovo podjednako u sva tri povijesna dokumenta: 10 mm lijevo, 10 mm desno, 20 mm gore. Razlika je u donjoj margini: 30 mm (1926. godina), 25 mm (1928. godina) i 45 mm (1942. godina), zbog smanjenja količine teksta. Ilustracije nisu otisnute niti na jednom krsnom listu, a od boja je korištena isključivo crna tiskarska boja. Naslov i podnaslov centrirani su u gornjem dijelu vrijednosnice, naziv biskupije isključen je udesno, a naziv kraljevine odnosno države ulijevo. Ostatak je teksta centriran. Dio tipografskih elemenata iznad tablice uvučen je obostrano s jednakim bjelinama. Tipografski elementi ispod tablice uvučeni su s lijeva.

Predviđeni prostor za vlastoručno upisivanje podataka sastoji se od niza vodoravnih tankih linija. Visina ovisi o visini tipografskih elemenata na dokumentu, a broj linija varira od 16 na najstarijem dokumentu do 10 odnosno 22 linije na vrijednosnici iz 1942. godine.

Slika 2. Komparacija detalja krsnog lista iz 1926. godine (A), 1928. godine (B) i 1942. godine (C)

Tablica koja dominira središtem vrijednosnica širine je 190 mm i visine 160 mm (1928. i 1942. godina) odnosno 170 mm (1926. godina). Sastoji se od vodoravnih i okomitih linija širine $\frac{1}{4}$ pt i $1\frac{1}{2}$ pt. Okvir tablice sastavljen je od linija debljine $\frac{1}{4}$ pt s unutarnje strane i $4\frac{1}{2}$ pt s vanjske strane na vrijednosnicama iz 1926. i 1942. godine. Okvir tablice na vrijednosnici iz 1928. godine sastoji se od jedne linije debljine $2\frac{1}{4}$ pt.

Domovnica

Razmatrajući domovnice iz 1937., 1941. i 1943. godine prvenstveno je uočljiv format vrijednosnica 338 x 210 mm, kao i kod krsnih listova. Tijekom vremena uočena je manjkavost velikog formata, te su današnje domovnice otisnute na standardnom

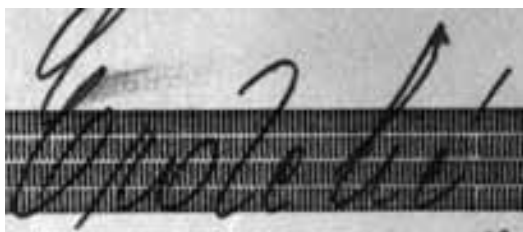
formatu 210 x 297 mm. Manjkavost se očitovala u poteškoćama pri prenošenju i čuvanju dokumenata.

Margine su određene gotovo podjednako u sva tri povijesna dokumenta: 23 mm lijevo, 23 mm desno, 17 mm gornji rub (20 mm – domovnica iz 1943. godine). Razlika margina varira na donjem rubu dokumenata: 22 mm (1937. godina), 18 mm (1941. godina) i 20 mm (1943. godina).

Naziv dokumenta otisnut je individualnim oblikom fonta (polugrotesk) veličine 34 pt. Istim fontom veličine 14 pt otisnut je naziv kraljevine („Kraljevina Jugoslavija”) na domovnici iz 1937. godine te naziv države („Nezavisna Država Hrvatska”) na domovnici iz 1941. godine.

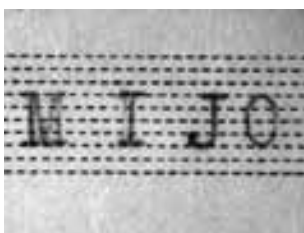
Na domovnici iz 1943. godine naziv države („Nezavisna Država Hrvatska”) otisnut je individualnim fontom veličine 34 pt, a isti font veličine 10 pt upotrijebljen je za inačicu matičnog ureda („obćinsko poglavarstvo”). Preostali dio teksta na domovnicama otisnut je temeljnim oblikom fonta veličine 10, na domovnicama iz 1937. i 1941. godine prelaznom antikvom, a na domovnici iz 1943. godine klasicističkom antikvom. Kompletan je tekst podebljan (bold). Razmatrajući podebljano pismo kao element isticanja, uviđamo manjkavost istoga. Ako je sav tekst podebljan, nijedan se dio ne istiche. Upravo stoga na današnjim je domovnicama podebljanim pismom istaknuto samo državljanstvo.

Interpunkcijski znakovi u sva su tri povijesna dokumenta identični: točka, zarez i dvotočka. Kao i na krsnim listovima, točka se nalazi iza naslova dokumenta. Na domovnicama iz 1937. i 1941. godine točka je smještena i nakon naziva države. Naziv države podcrtan je dvjema crtama debljine $2\frac{1}{4}$ pt. Podcrtavanje u kombinaciji s podebljanim pismom vrlo je česta kombinacija naglašavanja. Naglašavanje kraljevine odnosno države umjesto naziva samog dokumenta pokazuje očito isticanje nacionalnih konotacija.

Slika 3. Detalj domovnice iz 1941. godine

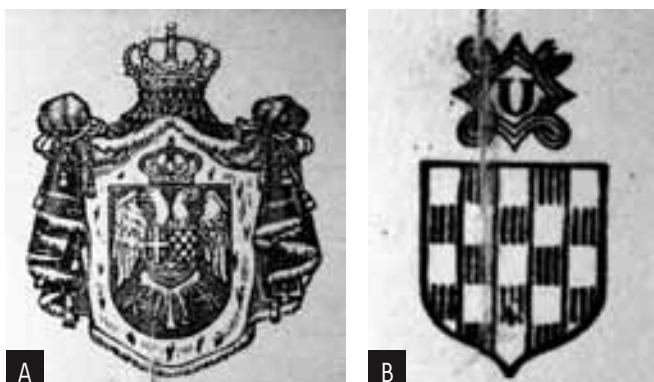
Tekst na domovnici iz 1943. godine ispisan je pisačim strojem. Komparacija teksta pokazuje da se intenzitet slova razlikuje. Razlog je u neujednačenom pritisku na pojedina slova tastature pisačeg stroja. Pritisak ovisi o mnogočemu, među ostalim i o tome je li osoba ljevak ili dešnjak, o istrošenosti stroja itd.

Slika 4. Detalj domovnice iz 1943. godine

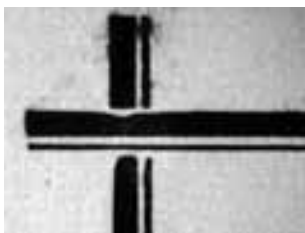
Kompletan je tekst centriran. Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom na sva tri povijesna dokumenta. Specijalni simboli nisu otisnuti. Razmak između dvije riječi iznosi širinu jednog slova.

Ilustracija grba nalazi se na gornjem dijelu domovnice, centrirana, između naziva države i naziva dokumenta. Svi tipografski elementi otisnuti su crnom tiskarskom bojom.

Slika 5. Ilustracija grba Kraljevine Jugoslavije, detalj domovnice iz 1937. godine (A) i ilustracija grba Nezavisne Države Hrvatske (B), detalj domovnice iz 1941. godine

Dokumenti su uokvireni linijom debljine $\frac{1}{4}$ pt s unutarnje strane i linijom debljine $\frac{1}{2}$ pt s vanjske strane. Zbog ograničenja ručne izrade klišeja jasno je vidljivo odvajanje desne i lijeve linije okvira gornjom i donjom linijom okvira. Do toga je dolazilo zbog ručnog slaganja olovnih linija, koje nisu mogle prelaziti jedna preko druge. Manjkavosti klišeja riješene su današnjom digitalizacijom. Kompjutorski programi omogućuju izradu svih vrsta linija bez vidljivih prijelaza.

Slika 6. Rub okvira domovnice iz 1943. godine

Svjedodžbe

Najveći dio analizirane povijesne građe čine svjedodžbe. Za ogledne modele prikupljene su različite vrste svjedodžbi, od osnovne škole do svjedodžbi o izučavanju nauka. Sve su otisnute na papiru s dodacima rukopisnih elemenata, a očita razlika vidljiva je u tipografskim elementima.

Svjedodžba iz 1855. godine jasno predočuje vrijednost pisane riječi objedinjavanjem knjigotiska i kaligrafije. Osnovni dijelovi svjedodžbe otisnuti su tehnikom visokog tiska, knjigotiskom. Ostatak teksta ispisan je vlastoručno, uz iskorištavanje mogućnosti pera da vuče tanke i debele linije. Upravo kaligrafija daje posebnu ljepotu i individualnost.

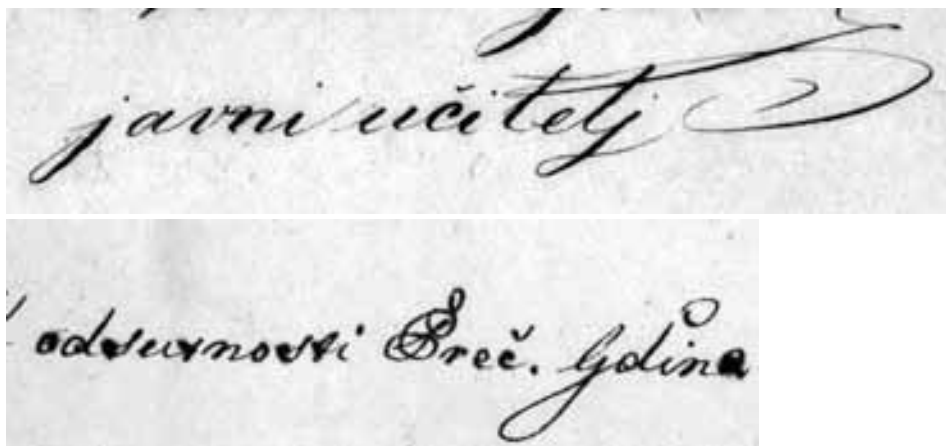
Svjedodžba je veličine 410 x 255 mm. Naslov (svědočba) otisnut je profilnim oblikom fonta (ukrašeno pismo) i centriran.

Slika 7. Svjedodžba kaptolske učione Zagrebačke Ferdinandu Genžiču (inventarni broj HŠM, A 1634); dio teksta ispisan kaligrafijom i otisnut knjigotiskom

Ispod dijela naziva („ĚDOČ”) centrirana je linija debljine 2¼ pt, s funkcijom naglašavanja naziva vrijednosnice. Tekst o osobnim podacima učenika otisnut je temeljnim oblikom fonta (klasicistička antikva), a započinje uvlakom slijeva. Tekst s nazivima školskih predmeta otisnut je podebljano temeljnim oblikom fonta (klasicistička antikva) i centriran.

Mjesto za vlastoručno upisivanje podataka nije ničim naznačeno, pa je bila potrebna velika preciznost pri upisivanju. To je vidljivo iz popisa školskih predmeta: „pismeni slog”, „slovnica hérvatska”, „pravopis i narično pisanje” i zasebno „lēpopis hérvatski”. Komplikiranost kaligrafije očita je pri usporedbi potpisa ravnatelja i učitelja. Potpis ravnatelja nije ujednačen, djelomično je zamrljan kao posljedica zastoja pri pisanju i nakošen je.

Slika 8. Svjedodžba kaptolske učione Zagrebačke Ferdinandu Genžiču (inventarni broj HŠM, A 1634); potpis učitelja i potpis ravnatelja

Svjedodžba nije ukrašena linijama, ilustracijama ili bojom, no njezin je estetski dojam neupitan. Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom, a specijalni simboli nisu otisnuti. Od interpunkcijskih znakova otisnuti su točka, zarez, dvotočka i navodnici.

Oblici fonta postaju sve jednostavniji, pa je njihovo naglašavanje provedeno veličinom, podebljanjem ili podcrtavanjem. S vremenom započinje i naglašavanje nacionalnih konotacija putem ilustracija. Dimenzije vrijednosnica smanjuju se tijekom vremena, a povijesne prilike uvjetuju promjene pravopisa, a samim time i tipografskih elemenata.

Svjedodžbe polaznice s početka dvadesetog stoljeća izdavale su se pri prelasku u druge škole ili dodatne oblike nastave. Povijesni primjeri iz 1928. i 1929. godine pokazuju tendenciju veličine kao dokaza vrijednosti. Veličina svjedodžbi iznosi 364 x 224 mm. Margine su 25 mm na gornjem rubu, lijevo i desno te 30 mm na donjem rubu.

Tekst svjedodžbi otisnut je temeljnim oblikom fonta (prelazna antikva) veličine 11 pt (1928. god.) odnosno 12 pt (1929. god.). Razlika u fontu najviše je uočljiva u naslovu („Svjedodžba polaznica”). Na svjedodžbi iz 1928. godine naslov je otisnut tehničkim oblikom fonta (grotesk) veličine 28 pt. Posebno je zanimljivo otisnuto prvo slovo („S”). Otisnuto je ispod linije teksta, poput kurentnih slova. Bjelina je između slova proširena (spacionirani razmak), te je time postignut element naglašavanja. Prema gradaciji slaganja, razmak između slova ostatka teksta je normalan. Naglašavanje naslova u obje svjedodžbe dodatno je postignuto tipografskim elementom podebljavanja teksta. Kompletan je tekst centriran, izuzev gornjeg dijela svjedodžbe koji sadrži naziv škole (isključen ulijevo) i broj dokumenta (isključen udesno). Veličina teksta je 10 pt. Korištena je uža verzija fonta korištenog za naslov te podebljanje teksta. Od interpunkcijskih znakova možemo navesti točku, zarez, dvotočku, crtu i vitičastu zgradu (samo na svjedodžbi iz 1919. godine). Točka je, kao i u pojedinim prethodnim primjerima povijesnih vrijednosnica, upotrijebljena u naslovu.

Dio ostavljen za vlastoručni ispis na svjedodžbi iz 1928. godine označen je nizom crtica veličine 1 mm, a na svjedodžbi iz 1929. godine nizom točkica otisnutih na liniji teksta.

Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom, osim dviju iznimki. Naziv škole („niža pučka škola”) na vrijednosnici iz 1928. godine otisnut je bez dijakritičkih znakova, te su isti dodani vlastoručno. Na obje vrijednosnice pojavljuje se tiskarski element „â” u rečenici „Ova se polaznica izdaje na naročitu molbu roditeljâ...”. Na svjedodžbama nema ilustracija niti okvira, a svi tipografski elementi otisnuti su crnom tiskarskom bojom. Crna boja vidljiva je i na dijelu naknadno upisanom rukom.

Na prijepisu svjedodžbe naziva „Prevodnica” iz 1932. godine već su na prvi pogled uočljivi tipografski elementi koji do tada nisu korišteni. Linije su na sofisticiran način iskorištene kao okvir svjedodžbe te ujedno imaju i estetsku funkciju.

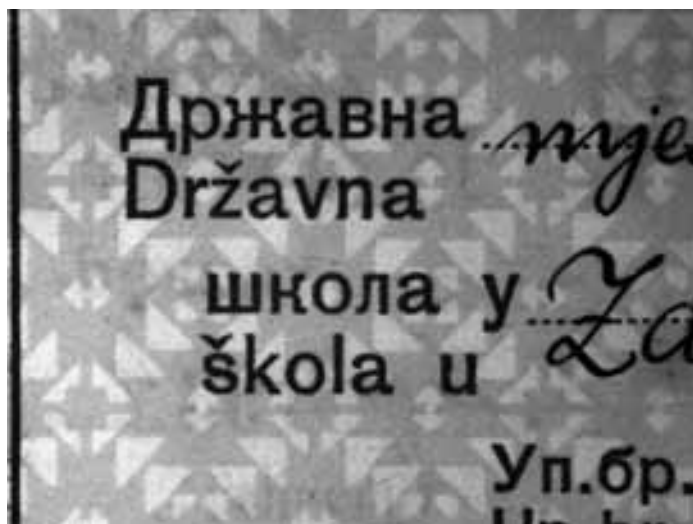
Slika 9. Detalj okvira svjedodžbe iz 1932. godine

Kompletan tekst svjedodžbe otisnut je temeljnim oblikom fonta (prijelazna antikva), s variranjima u veličini i debljini tipografskih elemenata. Naslov („prevodnica”) je veličine 22 pt, naziv škole, broj dokumenta i opća ocjena veličine su 12 pt, a ostatak teksta 9 pt. Najmanjim fontom od 8 pt otisnuto je „Upravitelj” i „Razrednik”. Naslov,

naziv škole i broj dokumenta su podebljani. Naziv škole i broj dokumenta dodatno su naglašeni podcrtavanjem pomoću dviju paralelnih linija debljine 1½ pt.

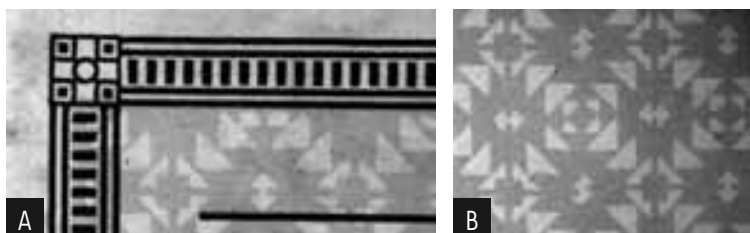
Razmak je između slova prema gradaciji normalan. Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom. Specijalni simboli nisu otisnuti. Od interpunkcijskih znakova otisnuti su točka, dvotočka i zarez. Sama je svjedodžba veličine 334 x 214 mm. Dakle manjeg je formata od svjedodžbi iz 1928. i 1929. godine.

Svjedodžba iz 1934. godine dokazuje supostojanje latinice i ćirilice, s dominacijom ćirilice. Tipografski elementi na ćirilici su prvi, a slijede elementi na latinici.

Slika 10. Detalj svjedodžbe iz 1934. godine

Naziv „Kraljevina Jugoslavija” otisnut je tehničkim oblikom fonta (grotesk) veličine 10 pt. Dodatno je naglašen linijom debljine 1½ pt. Naziv svjedodžbe („godišnje svedočanstvo”) otisnut je individualnim oblikom fonta (umjetnička antikva) veličine 24 pt te otisnut podebljano. Ostatak teksta otisnut je tehničkim oblikom fonta (grotesk) veličine 10 pt i 8 pt, s normalnim razmakom između slova. Pri dnu svjedodžbe nalaze se informacije o načinu ispunjavanja podataka, otisnute tehničkim oblikom fonta (grotesk) veličine 6 pt. Vrijednosnica je veličine 340 x 210 mm. Margine s gornje, lijeve i desne strane iznose 25 mm, a s donje 6 mm. Ova se svjedodžba od prijašnjih razlikuje po velikom broju različitih tipografskih elemenata, koji ujedno imaju estetsku funkciju. Svjedodžba je uokvirena vodoravnim i okomitim linijama koje tvore okvir debljine 4 mm. Unutrašnjost okvira ispunjava splet uzoraka (mustri) u čijem se središtu nalazi grb Kraljevine Jugoslavije veličine 85 x 70 mm. Cjelokupna podloga otisnuta je akvamarin zelenom tiskarskom bojom. Dodavanje boje utječe na emocionalni učinak dokumenata (Tkalac i Kuharić 2007).

Slika 11. Detalji svjedodžbe iz 1934. godine, rub okvira (A) i uzorak podloge (B)

Prostor za vlastoručno upisivanje podataka o učeniku sastoji se od niza točkica otisnutih na liniji teksta. Predviđeno mjesto za upis ocjena sastoji se od niza paralelnih vodoravnih linija koje tvore kvadrat veličine 36 x 4 mm. Na svjedodžbi je crnom tiskarskom bojom otisnuta ilustracija grba veličine 21 x 17 mm.

Slika 12. Detalj svjedodžbe iz 1934. godine

Slika 13. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1934. godine

Ilustracija je smještena između naziva kraljevine i naziva dokumenta. Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom. Specijalni simboli nisu otisnuti. Od interpunkcijskih znakova otisnuti su točka, dvotočka, zarez, zagrade i spojnica.

Svjedodžba naziva „Svedočanstvo o završnom ispitu” iz 1937. godine ima mnogo poveznica sa svjedodžbom iz 1934. godine. Dokument je istog formata, otisnut ćirilicom i latinicom.

Unutrašnjost okvira ispunjena je spletom uzoraka (mustri) akvamarin zelene tiskarske boje, identično kao na dokumentu iz 1934. godine. Ilustracija grba otisnuta je crnom tiskarskom bojom i položajem se podudara s dokumentom iz 1934. godine.

Slika 14. Detalj svjedodžbe iz 1937. godine

Slika 15. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1937. godine

Na svjedodžbi se nalaze i četiri taksene marke u vrijednosti od 50 dinara, 10 dinara, 2 dinara i 50 para. Iako se međusobno razlikuju prema uzorcima i bojama, analiza tipografskih elemenata pokazuje njihovu identičnu vremensku i nacionalnu pripadnost. Grb Kraljevine Jugoslavije u potpunosti dominira. Dominacija je postignuta položajem u središtu taksene marke, trostrukim uokvirivanjem grba spletom mustri i kombinacijom grba u negativu na tamnoj podlozi.

Slika 16. Taksene marke sa svjedodžbe iz 1937. godine

Prostor za vlastoručno upisivanje podataka o učeniku sastoji se od niza točkica otisnutih na liniji teksta. No dokument „Svedočanstvo o završnom ispitu” ima mnogo bolje razrađene tipografske elemente. Okvir je deblji za 1 mm i otisnut složenim uzorkom linija i točaka.

Ono što je posebno zanimljivo na ovoj svjedodžbi jest pečat otisnut tzv. slijepim tiskom.

Slika 17. Rub okvira svjedodžbe iz 1937. godine

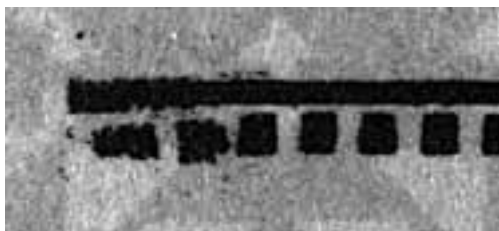

Slika 18. Pečat na svjedodžbi iz 1937. godine

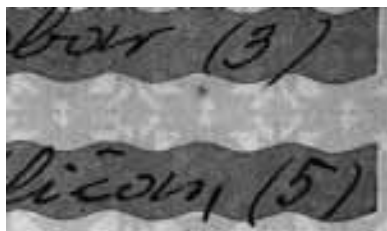
Analiza tipografskih elemenata uključuje i razumijevanje temeljnih svojstava materijala. Ova vrijednosnica odudara svojom gramažom od dosad proučenih jer je

otisnuta na dvije stranice polukartona. Cjelokupan tekst dokumenta centriran je i otisnut temeljnim oblikom fonta (prijelazna antikva). Tekst „Kraljevina Jugoslavija” otisnut je veličinom 10 pt, podebljan i naglašen podcrtavanjem. Podcrtan je jednom linijom debljine 1½ pt, ispod koje je nizom točkica otisnuta linija debljine 3 pt.

Tekst naziva svjedodžbe otisnut je kurzivom veličine 24 pt („Svedočanstvo”) i 16 pt („o završnom ispitu”). Ispod naziva svjedodžbe otisnute su dvije paralelne vodoravne linije debljine 1½ pt, dužine 18 mm. Predviđeno mjesto za upis ocjena sastoji se od niza paralelnih valovitih linija veličine 41 x 5 mm.

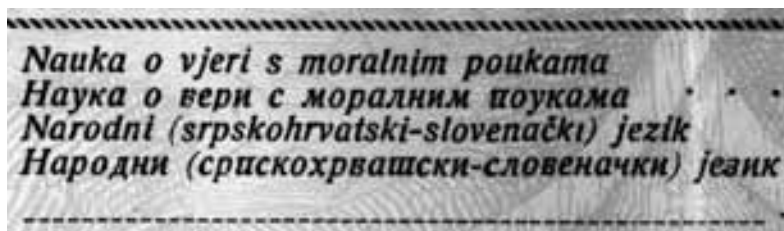

Slika 19. Detalj linije koja naglašava naziv kraljevine na svjedodžbi iz 1937. godine

Slika 20. Valovite linije za upis ocjena na svjedodžbi iz 1937. godine

Na svjedodžbi iz 1938. godine još se uvijek nalaze tipografski elementi dvaju pisama, ali s dominacijom latinice. Tipografski elementi na latinici su prvi, a slijede elementi na ćirilici.

Slika 21. Detalj svjedodžbe iz 1938. godine

Slika 22. Rub okvira svjedodžbe iz 1938. godine

Papir je obostrano premazan, gladak i sjajan. Vrijednosnica je veličine 317 x 223 mm, s marginama veličine 15 mm desno i lijevo, 12 mm na gornjem rubu i 4 mm na donjem rubu. Okvir je širine 9 mm, vrlo ugodan s estetskog stajališta i kompleksan s tipografskog. Niz tipografskih elemenata valovitih i ravnih linija pruža dojam paukove mreže.

Dio predviđen za upis ocjena dodatno je uokviren nizom paralelnih kosih linija dužine 1 mm i širine 0,5 mm. Tipografski element za vlastoručni upis ocjena sastoji se od niza paralelnih vodoravnih linija koje tvore kvadrat veličine 36 x 4 mm. Cjelokupan tekst otisnut je temeljnim oblikom fonta (prijelazna antikva). Naziv svjedodžbe („SVJEDOČANSTVO – СВЕДОЧАИСТВО“) otisnut je veličinom 16 pt, a naziv škole i broj dnevnika veličinom 8 pt. Slova su podebljana i spacionirana. Iznad naziva svjedodžbe otisnuta je ilustracija grba veličine 16 x 17 mm.

Dio s osnovnim podacima učenika otisnut je kurzivom veličine 10 pt, a podaci o ocjenama veličinom 7 pt. Dio s pojašnjenjima načina upisa podataka samo je djelomično otisnut kurzivom („Za učenje“ i „Za vladanje“), a veličina je cjelokupnog teksta 6 pt. Razmak između slova je normalan, osim u tekstu naslova („ocjene“) gdje je razmak spacioniran. Podloga otisnutog teksta narančaste je boje, zamršenog uzorka i s grbom u sredini.

Slika 23. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1938. godine

Slika 24. Uzorak podloge na svjedodžbi iz 1938. godine

Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom. Od znakova interpunkcije otisnuti su točka, dvotočka, zarez, zagrada i spojnica te zvjezdica. Ova vrijednosnica prikazuje napredovanje tiskarskih elemenata s estetskoga aspekta. Posebna je po ispreplitanju različitih načina uređenja teksta te po dizajnerskom rješenju tablice unutar tablice.

Svjedodžba u spomen prve školske godine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj iz 1941. godine specifičan je primjer naglašavanja nacionalne konotacije tipografskim elementima. Naziv države otisnut je temeljnim oblikom fonta (renesansna antikva) veličine 16 pt. Tekst je naglašen pomoću četiri tipografska elementa. Spacioniran je, podcrtan, odabrana su velika slova i otisnut je posebno odabranim fontom. Serifi na renesansnoj antikvi omogućuju vizualno podvlačenje crte ispod teksta, čime se znatno olakšava i ubrzava čitanje. Tekst je podcrtan cijelom dužinom dvjema paralelnim vodoravnim linijama. Prva je debljine 3 pt, a ispod nje nalazi se linija debljine 1 pt.

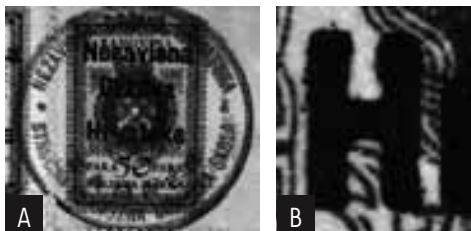
Tekst naziva dokumenta otisnut je centrirano u 5 redova i spacioniran. Prvi red teksta („Svjedodžba”) otisnut je veličinom 24 pt i podebljan. Drugi, treći i četvrti red teksta („u spomen / prve školske godine / u”) otisnut je veličinom 7 pt. Peti red teksta („Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”) otisnut je veličinom 14 pt i podebljan.

Estetski tipografski elementi pokazuju tendenciju buđenja nacionalne svijesti. Okvir je naglašen crvenom bojom linijom debljine 1½ pt s unutrašnje strane, dok vanjsku stranu okvira čini hrvatski pleter debljine 5 mm. Dekoracija pleterne ornamentike specifična je za starohrvatsku kulturu, a potječe iz 9. stoljeća kada se koristila za ukrašavanje crkava (Glavičić 2002). Razvoj tipografije omogućio je korištenje raznih stiliziranih motiva u estetske svrhe na vrijednosnicama. Unutar okvira podloga je žute boje, s nenametljivim nizom uzoraka te s grbom veličine 250 x 135 mm koji prekriva gotovu cijelu površinu podloge dokumenta. Kontrast žute pozadine i crnih slova ima funkciju isticanja teksta. S obzirom na oštrinu, to je najbolja kombinacija boja. Razlog je u tome što žuta boja ima veću snagu definicije od ostalih boja jednake gustoće. Iako se na prvi pogled čini da bi najbolja kombinacija za isticanje bila crno na bijelom, to nije točno zbog optičkih karakteristika boja. Bijelo je svjetlo sastavljeno od svih vidljivih valnih dužina, a naše se oči ne mogu istodobno izoštriti na sve valne dužine svjetla (Fraser – Murphy – Bunting 2005).

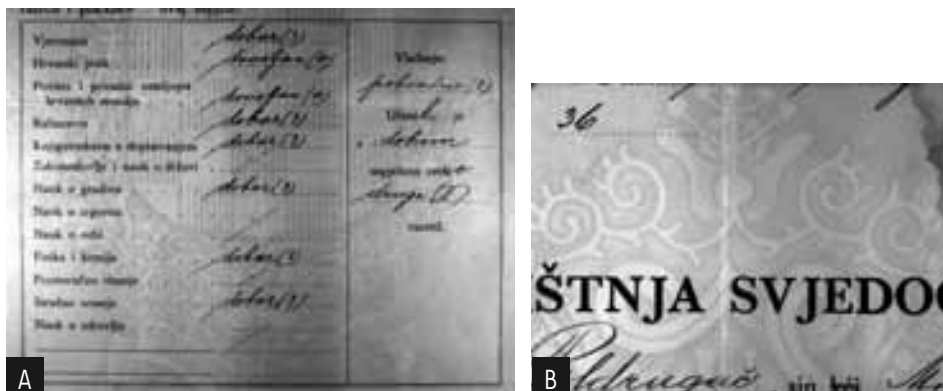
Slika 25. Pleterna ornamentika na svjedodžbi iz 1941. godine

Na taksenim markama prilijepljenim na vrijednosnicu također je očita nacionalna konotacija. Iako su marke tiskane s natpisom „Banovina Hrvatska”, preko njih je masnim podebljanim slovima bez serifa veličine 10 pt otisnuto „Nezavisna Država Hrvatska”.

Slika 26. Taksena marka na svjedodžbi iz 1941. godine (A) i uvećani detalj (B)

Papir na kojem je svjedodžba otisnuta premazan je, te je slijedom toga gladak i sjajan. Svjedodžba iz 1942. godine ponavlja određene tipografske elemente. Podloga je identične žute boje s izrazito velikom ilustracijom grba.

Slika 27. Ilustracija grba na podlozi svjedodžbe iz 1942. godine (A) i uvećani detalj (B)

Tekst je otisnut crnom, a okvir crvenom bojom. Dekoracija pleterne ornamentike riješena je na drukčiji način. Oštri rubovi i poseban smjer linija ne odlikuju se prijašnjom mirnoćom pletera, već djeluju više poticajno i aktivno.

Slika 28. Pleterna ornamentika na svjedodžbi iz 1942. godine

Naziv države („Nezavisna Država Hrvatska”) i ovdje je naglašen velikim slovima, spacioniranjem, vrstom fonta, podebljanjem i podcrtavanjem. Prema gradaciji slaganja, razmak između slova ostatka teksta je normalan. Cjelokupan tekst otisnut je temeljnim oblikom fonta (renesansna antikva). Naziv države otisnut je veličinom 12 pt te podcrtan cijelom dužinom teksta dvjema linijama. Linija ispod teksta debljine je 1 pt, a ispod nje nalazi se linija debljine 2¼ pt. Naziv dokumenta također je naglašen podebljanim pismom veličine 22 pt, uz pravopisnu izmjenu teksta „svjedodžba” u „svjedočba”. Središnji dio teksta otisnut je veličinom 10 pt, 8 pt (tekst unutar središnje tablice) i 6 pt (način popunjavanja). Cjelokupan je tekst svjedodžbe centriran. Naglasak se ponovno vraća na dio teksta s ocjenama pomoću tablice izvedene dvjema paralelnim linijama širine 1 pt.

Vrijednosnica je otisnuta na premazanom polukartonu veličine 337 x 206 mm. Margine su 11 mm slijeva, zdesna i s gornjeg ruba. Na donjem rubu margina iznosi 9 mm. Dijakritički znaci otisnuti su u skladu s odabranim fontom. Od interpunkcijskih znakova otisnuti su točka, dvotočka, zarez, zagrada i kosa crta.

„Svjedočba o zaključnom izpitu” iz 1944. godine otisnuta je na dva polukartona veličine 343 x 210 mm. Margine iznose 12 mm slijeva i zdesna, a 16 mm na gornjem i donjem rubu. Prvi list otisnut je obostrano, a drugi jednostrano s identičnim motivima podloge i okvirom.

Tekst svjedodžbi otisnut je temeljnim oblikom fonta (renesansna antikva). Naziv „Nezavisna Država Hrvatska” veličine je 12 pt, podebljan, spacioniran i podcrtan dvjema paralelnim linijama debljine 1½ mm. Tipografski elementi poput spacioniranja, podebljanja i centriranja očiti su i u nazivu svjedodžbe. Dio teksta („Svjedočba”) otisnut je veličinom 26 pt, slovo „o” koje je samostalno centrirano veličine je 10 pt, a završni dio naziva („zaključnom izpitu”) otisnut je veličinom 12 pt. Prema gradaciji slaganja, razmak između slova ostatka teksta veličine 10 pt je normalan. Od interpunkcijskih znakova možemo navesti točku, zarez, dvotočku i crtu. Dio ostavljen za vlastoručni

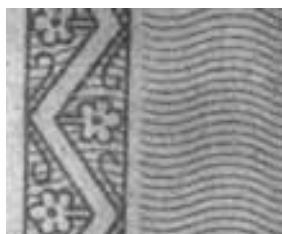
upis podataka otisnut je nizom crtica veličine 1 mm. Okvir je otisnut dekoracijom pletera širine 5 mm. Okvir i podloga unutar njega su akvamarin zelene boje. Podloga se sastoji od niza vrlo tankih valovitih linija koje onemogućavaju reproduciranje, a središtem dominira ilustracija grba. Kompozicija odabira boje, jednostavnosti pleterne ornamentike i gotovo nevidljivih valovitih linija nesumnjivo pokazuje estetsku funkciju tipografije.

Slika 29. Pleterna ornamentika na svjedodžbi iz 1944. godine

Estetska funkcija dodatno je naglašena na centriranom dijelu teksta s nazivima predmeta, tako da su samo velika slova riječi naglašena podebljanjem.

Svjedodžba iz 1946. godine ponavlja pojedine tipografske elemente s estetskom funkcijom. Ponavljanje se očituje u tekstu naziva države („Federativna Narodna Republika Jugoslavija / Narodna Republika Hrvatska”) i nazivu svjedodžbe („Svjedodžba o nižem tečajnom ispitu”). Naglašavanje je riješeno identično kao u svjedodžbi iz 1944. godine. Podloga okvira također je vrlo slična i bojom i uzorkom tankih valovitih linija s dominacijom grba u sredini. Razlika se očituje u tipografskim elementima upotrijebljenim za izradu okvira debljine 8 mm. Hrvatski pleter zamjenjuju slobodniji motivi poput cvijeća.

Slika 30. Detalj okvira i podloge svjedodžbe iz 1946. godine

Očita nacionalna konotacija izražena je na ilustraciji grba. Grb je otisnut u pozitivu i jasno je vidljiv u pozadini, iza teksta otisnutog crnom tiskarskom bojom. U prijašnjim dokumentima grb je bio otisnut u negativu.

Slika 31. Ilustracija grba na podlozi svjedodžbe iz 1946. godine (A) i uvećani detalj (B)

Grb je otisnut i crnom tiskarskom bojom u gornjem dijelu dokumenta iznad naziva države.

Slika 32. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1946. godine

Zaključak

Proučavanjem tipografije na povijesnim dokumentima prve polovice 20. stoljeća uočena je kronološka promjena uvjetovana nizom aspekata. Analizirajući fizičke aspekte uočava se predimenzioniranost dokumenata koja uvelike odstupaju od današnje standardizacije. Krsni listovi i domovnice nisu tijekom navedenog razdoblja mijenjali dimenzije, no kod svjedodžbi je očita promjena svakih nekoliko godina. Predimenzioniranost je očito stvarala probleme pri prenošenju i pohrani vrijednosnica. Veličina samih dokumenata smanjena je tijekom vremena na standardni A4 format.

Naglašavanje teksta pomoću ukrašenih vrsta fontova u prvoj polovici 20. stoljeća zamjenjuju jednostavniji fontovi uz dodatak spacioniranja, podebljanja, kurzivnog pisma ili podcrtavanja.

Nazivi dokumenata gotovo su uvijek otisnuti individualnim oblikom fonta, podebljano, velikim tiskanim slovima i centrirano. Za sadržaj su korišteni fontovi sa serifima raznih veličina. Fontovi sa serifima uobičajeni su u knjigotisku kako bi se manje trošila slova.

Veličine fontova variraju ovisno o količini informacija na dokumentima. Usporedbom krsnih listova postaje vidljivo da su 1926. i 1928. godine otisnuta manja slova nego na krsnom listu iz 1942. godine. Razlog je dvojezičnost, tj. upotreba i hrvatskog i latinskog u pisanom tekstu. Napuštanjem dvojezičnosti krsni listovi postaju jasniji i čitkiji. Takav utjecaj na čitkost uočava se i na svjedodžbama iz 1934., 1937. i 1938. godine zbog dvaju pisama – latinice i ćirilice. Takva je dvopismenost bila uvjetovana državnim sustavima i na to nije bilo moguće utjecati. Zanimljivo je praćenje državnih integracija dominacijom latinice i ćirilice. Do 1934. godine svjedodžbe su otisnute samo latinicom, ijekavicom, a takva se praksa nastavlja od 1941. godine. No u međuvremenu, do 1937. godine, dominira ćirilica. Treba spomenuti da je i dio na latinici u to doba otisnut ekavicom.

Nacionalne su konotacije najmanje naglašene na krsnim listovima. S lijeve strane naziva dokumenta upisano je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (1926. godina), Kraljevina S.H.S. (1928. godina) i Nezavisna Država Hrvatska (1942. godina). Budući da nazivi država nisu tipografski naglašeni, gotovo su neprimjetni. No zato su podebljanim fontom, položajem u središtu dokumenta i tablicom otisnutom kombinacijom tanke i debele linije naglašene vjerske konotacije.

Kao što su nacionalni aspekti prisutni, ali ne i naglašeni, na krsnim listovima, tako su vjerski aspekti prisutni, ali nisu naglašeni, na svjedodžbama. Na svim je svjedodžbama bilo potrebno ispuniti podatke o vjeri. Prestanak te prakse vidljiv je na svjedodžbi iz 1946. godine, na kojoj se umjesto vjere traže podaci o narodnosti.

Na domovnicama su nacionalni aspekti naglašeni na nekoliko načina. Naziv države ili kraljevine centriran je pri vrhu domovnice. Podebljan je, dvostruko podcrtan i naglašen ilustracijom grba.

Na svjedodžbama naglašavanje nacionalnih konotacija započinje 1934. godine ilustracijom grba pri vrhu stranice u pozitivu te ponavljanjem iste ilustracije u negativu, otisnute središtem podloge dokumenta. Takva se simbolika zadržala do 1941. godine, kada se gubi grb u pozitivu. Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske očituje se promjenom okvira, za koji se upotrebljava tzv. hrvatski pleter. Radi jačeg buđenja nacionalne svijesti okvir se dodatno naglašava bojom.

Svjedodžbom iz 1932. godine započinje razvoj okvira. Jednostavni linijski okviri tijekom vremena preuzimaju estetsku funkciju. To je vidljivo i po veličini okvira i po uzorcima. Prvi su okviri bili vrlo jednostavne linije. U kratkom vremenskom razdoblju od 1932.

do 1938. godine širina okvira od početna 3 mm doseže čak 9 mm. Uzorci se mijenjaju od jednostavnih oblika do složenih mustri nalik na paukovu mrežu. Na svjedodžbi iz 1941. godine praksa sve debljih i zamršenijih okvira biva ukinuta. Slijede okviri koji osim estetske uloge preuzimaju i ulogu naglašavanja nacionalnih konotacija. Tipičan je primjer okvir otisnut pleternim ornamentom, tj. uzorkom hrvatskog pletera. Razvoj složenosti uzoraka moguće je pratiti i na podlogama preko kojih je otisnut ili upisan tekst crnom bojom. Okvir oko teksta do 1941. godine također je bio otisnut crnom bojom, no tada započinje tendencija tiska u tri boje. Različitim je bojama otisnut tekst, okvir i podloga. Potrebno je spomenuti i razlike u otiskivanju grbova na podlozi. Grbovi dominiraju podlogom, centrirani su i otisnuti u negativu. Bez detaljnije provjere nisu vidljivi. Na svjedodžbi iz 1941. godine grb je otisnut u pozitivu. Estetska uloga time je umanjena, budući da grb otisnut u pozitivu utječe na čitljivost dokumenta u negativnom smislu.

Analiza krsnih listova, domovnica i svjedodžbi iz prve polovice 20. stoljeća dokazala je da je dizajniranje dokumenata aktivan proces ovisan o mnogim čimbenicima. Usporedbom dokumenata u razdoblju od 1855. do 1946. godine dokazana je promjena tipografskih elemenata uslijed promjena državnih sustava i tehnoloških napredaka.

Popis ilustracija

1. Detalji okvira godišnje *svjedočbe* iz 1942. (A) i 1944. godine (B)
2. Komparacija detalja krsnog list iz 1926. godine (A), 1928. godine (B) i 1942. godine (C)
3. Detalj domovnice iz 1941. godine
4. Detalj domovnice iz 1943. godine
5. Ilustracija grba Kraljevine Jugoslavije, detalj domovnice iz 1937. godine (A) i ilustracija grba Nezavisne Države Hrvatske (B), detalj domovnice iz 1941. godine
6. Rub okvira domovnice iz 1943. godine
7. Svjedodžba kaptolske učione Zagrebačke Ferdinandu Genžiču (inventarni broj HŠM, A 1634); dio teksta ispisan kaligrafijom i otisnut knjigotiskom
8. Svjedodžba kaptolske učione Zagrebačke Ferdinandu Genžiču (inventarni broj HŠM, A 1634); potpis učitelja i potpis ravnatelja
9. Detalj okvira svjedodžbe iz 1932. godine
10. Detalj svjedodžbe iz 1934. godine
11. Detalji svjedodžbe iz 1934. godine, rub okvira (A) i uzorak podloge (B)
12. Detalj svjedodžbe iz 1934. godine

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA. **KRŠTNI LIST** Biskupija: SENJSKO MODRUŠKA

Županiya: *Trunđet - Godegoj*

U Matici krštenih rimo-katoličke župe sv. *Jurja* u *Sr. Jurje*

svez *10.* strana *144* broj *30* ubilježeno je ovo:

Godine: *Trinacintsto četnaesti* 19*42* rodjen ☐

mjeseca: *prosinca* dana *dvadest drugy* 22-*11*

a godine: *12te* dana *23. prosinca* kršten ☐ je

Krštenika	ime		<i>Boica</i>
	zakoniti ili nezakoniti		<i>zakonita</i>
Roditelja njegovih	prezime, ime i stališ	otca	<i>Adamo - Šime Adaić, radnik</i>
		majke	<i>Rosa + Turina</i>
Roditelja	Vjera		<i>pkb.</i>
	Prebivalište		<i>Kri - blo. 86</i>
Kumova ime, prezime i stališ			<i>Fran Šerić, mljak Mira Kubić,</i>
Krstitelja ime, prezime i služba			<i>Andrija Bica, mještinik</i>
Opaska			

Da se ovaj izvadak iz gore navedene matice krštenih s tom maticom posve slaže, podpisani svjedoči vlastoručnim podpisom i župnim pečatom.

31 dana *14.* mjeseca *trpny* godine 1942.

Vili Kunić

Prilog 2. Kršni list iz 1942. godine

13. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1934. godine
 14. Detalj svjedodžbe iz 1937. godine
 15. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1937. godine
 16. Taksene marke sa svjedodžbe iz 1937. godine
 17. Rub okvira svjedodžbe iz 1937. godine
 18. Pečat na svjedodžbi iz 1937. godine
 19. Detalj linije koja naglašava naziv kraljevine na svjedodžbi iz 1937. godine
 20. Valovite linije za upis ocjena na svjedodžbi iz 1937. godine
 21. Detalj svjedodžbe iz 1938. godine
 22. Rub okvira svjedodžbe iz 1938. godine
 23. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1938. godine
 24. Uzorak podloge na svjedodžbi iz 1938. godine
 25. Pleterna ornamentika na svjedodžbi iz 1941. godine
 26. Taksena marka na svjedodžbi iz 1941. godine (A) i uvećani detalj (B)
 27. Ilustracija grba na podlozi svjedodžbe iz 1942. godine (A) i uvećani detalj (B)
 28. Pleterna ornamentika na svjedodžbi iz 1942. godine
 29. Pleterna ornamentika na svjedodžbi iz 1944. godine
 30. Detalj okvira i podloge svjedodžbe iz 1946. godine
 31. Ilustracija grba na podlozi svjedodžbe iz 1946. godine (A) i uvećani detalj (B)
 32. Ilustracija grba na svjedodžbi iz 1946. godine
- Prilog 1. Krsni list iz 1926. godine
- Prilog 2. Krsni list iz 1942. godine

Literatura

- Bolanča S. i Golubović K. 2008. „Tehnologija tiska od Gutemberga do danas”, *Senjski zbornik* 35 (1): 125 - 146.
- Cross, N. 2000. *Engineering Design Methods – Strategies for Product Design*. New York: John Wiley & Sons.
- Eržišnik, D. 2001. „Informatizacija i uredsko poslovanje – povijesni pregled i perspektive”, *Arhivski vjesnik* 43 (43): 67 - 76.

- Fraser, B., Murphy, C. i Bunting, F. 2005. *Real World Color Menagement*. Berkeley Peachpit Press.
- Glavičić, A. 2002. „Novi nalazi starohrvatskog pletera prilozi istraživanju sakralne arhitekture u Senju”, *Senjski zbornik* 29 (1): 29 – 45.
- Hasenay, D. i Krtalić, M. 2008. „Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe”, *Libellarium* 1 (2): 203 – 220.
- Horvat, J. 1962. *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939*. Zagreb: Stvarnost.
- Kipphan, H. 2001. *Handbook of Print Media*. Berlin: Springer.
- Kulundžić, Z. 1959. *Put do knjige*. Zagreb: Epoha.
- Mesaroš, F. 1971. *Grafička enciklopedija*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, „Pravilnik o javnim ispravama u obrazovanju odraslih”, http://www.pou.hr/info/p_isprave.htm (posjećeno 10. 01. 2010.).
- Nadrljanski, Đ. 2006. „Informatička pismenost i informatizacija obrazovanja”, *Informatologia* 39 (4): 262 – 266.
- Tkalac Verčić, A. i Kuharić Smrekar, A. 2007. „Boje u marketinškoj komunikaciji: određenje uloge boje kao medijatorne varijable u procesu komunikacije”, *Tržište* 19 (2): 201 – 211.
- Trbušić, H. 2009. „Tisak i nacionalizam”, *Socijalna ekonomija – časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline* 18 (1): 58 – 79.
- Van Renesse, R. L. 2005. *Optical Document Security*. Boston, London: Artech house.

Summary

Typography of Croatian birth certificates, certificates of nationality and grade report cards from the early 20th century

The paper investigates the typographic elements in birth certificates, certificates of nationality and report cards printed in Croatia in the early 20th century, with the aim of making a chronological overview. The availability of visual and instrumental devices for expert analyses made this kind of analysis of Croatian historical documents possible. The research was conducted using non-evasive forensic methods, and it is based on the printing techniques and methods of reproducing particular typographic elements.

The archival material analyzed in this study dates back to the early 20th century and originates from private sources. The only exception is a report card from 1855, stored in the archives of the School Museum, which was used to illustrate typographic differences at the turn of the century.

The analysis of the script, language, format, font and illustrations gave insight into the changes of typography over time. It all defines the symbolism of documents, which reflect national and religions connotations. This confirms the basic presupposition that the change of typographic elements is brought about as a result of two parameters: technological development and national changes.

KEY WORDS: typography, history, birth certificate, certificate of nationality, grade report cards, font, print.